

สิทธิมนุษยชนกับกระบวนการต่อสู้ ของคนไร้บ้านในเขตพระนคร

HUMAN RIGHTS AND THE STRUGGLES OF THE HOM IN PHRA-NAKORN DISTRICT

เหมพรรณ บุญย้อยหยัด¹ และเพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์^{2*}

บทคัดย่อ

จากการวิจัยสถานการณ์กระบวนการต่อสู้ของคนไร้บ้านกรณีศึกษาเขตพระนครพบว่า ปัจจัยภายใน ได้แก่ ภูมิหลัง สภาพจิตใจ และสภาวะความพร้อมของบุคคล เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนไร้บ้านเลือกอยู่ในที่สาธารณะ หรือเลือกใช้บริการจากหน่วยงานรัฐหรือเอกชน เนื่องจากปัจจัยภายนอก เช่น สิ่งแวดล้อม เพื่อน เจ้าหน้าที่รัฐและเอกชน รวมถึงสังคม มีผลเล็กน้อยต่อการตัดสินใจกลับสู่สังคมปกติของคนไร้บ้านแต่ละคน ในทางกลับกันเหตุปัจจัยที่ผลักดันให้บุคคลนั้น ๆ ออกจากสังคมเดิมของเขาคือปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะชุมชนหรือสังคมที่มีทัศนคติเชิงลบต่อความแตกต่างหรือความผิดไปจากทั่วไป ดังนั้นสิ่งจำเป็นในการแก้ไขสภาวะคนออกมาอยู่ในที่สาธารณะคือการยึดหลักสิทธิมนุษยชน โดยสังคมต้องมีความเข้าใจ มีทัศนคติเชิงบวก และตระหนักเสมอว่าคนทุกคนมีความเป็นคนเท่ากัน อีกทั้งการส่งเสริมศักยภาพแก่เครือข่ายคนไร้บ้านให้เข้มแข็งจะช่วยให้คนไร้บ้านที่ยังอยู่ในที่สาธารณะเชื่อมั่นในกระบวนการต่อสู้ภาคประชาชนและทำให้มันยั่งยืนขึ้นได้

คำสำคัญ : คนไร้บ้าน สิทธิมนุษยชน การต่อสู้

¹ นักศึกษาปริญญาโท สาขาสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล จังหวัดนครปฐม

² อ.ดร., โครงการจัดตั้งสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

* Corresponding author: e-mail: makara_p@yahoo.com Tel.0-2849-6072-5

ประจำปี 2555

Abstract

A study of homeless' struggle in Phra-Nakhorn district found that internal factors (such as a background, a mental status and individual readiness) were significant factor which could lead the homeless stay in the public area or accept public and private services. Moreover, external factors such as a circumstance, a companion, staff of public and private organizations, and a society slightly affected on the homeless' decision making to return their normal society. However, the reason which pushes those people out of their society was the external factors, especially their community which had a negative perspective to a strangeness of people. Therefore, the important solution for this situation is an adherence to a human right. The society should understand, think positively and realize that everyone has an equal right. Finally, the promotion to strengthen the network of homeless people would support and sustain the homeless' confidence in the people's struggle.

Keywords : Homeless, Human Rights, Struggle

บทนำ

จากสถานการณ์ปรับปรุงภูมิทัศน์พื้นที่ท้องสนามหลวงเมื่อต้นปี 2553 ทำให้ประเด็นเรื่องคนไร้บ้านได้รับความสนใจอย่างมาก เนื่องจากสนามหลวงเป็นแหล่งที่พักพิงสาธารณะขนาดใหญ่ของคนทั่วทุกสารทิศในประเทศไทย เมื่อมีการประกาศปิดสนามหลวง กลุ่มคนที่เคยใช้ชีวิตทั้งพักอาศัยและประกอบอาชีพจึงได้รับผลกระทบกันถ้วนหน้า แท้จริงแล้วปรากฏการณ์คนไร้บ้านที่เราพบเห็นในปัจจุบันเกิดขึ้นมาไม่น้อยกว่า 10 ปี วิฤตการณ์คนไร้บ้านขยายตัวเพิ่มขึ้นหลังประเทศไทยประสบเศรษฐกิจตกต่ำปี 2540 คนตกงาน โรงงานถูกปิดทำให้ผู้คนประสบปัญหาว่างงาน โดยมีการสำรวจข้อมูลคนจนเมืองทั่วประเทศในปี 2543 ของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนพบว่ามียุคนไร้บ้าน คนใต้สะพาน คนเร่ร่อน ฯลฯ ประมาณ 370,000 คนเร่ร่อน หรือประมาณ 1,500,000 คน ในปี 2544 มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยสำรวจจุดใหญ่ๆ ของกรุงเทพฯ เช่น หัวลำโพง สนามหลวง และอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิพบว่ามียุคนไร้บ้านประมาณ 630 ราย 1 และในเดือนกุมภาพันธ์ 2549 สำนักงานการสงเคราะห์และสวัสดิภาพครอบครัวระบุนว่าคนเร่ร่อนในกรุงเทพฯ มี 675 ราย หลังจากการประกาศปิดสนามหลวงในปี 2553 เลขาธิการมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยเปิดเผยว่าพบคนไร้บ้านในกรุงเทพฯ 1,092 คน บริเวณสนามหลวงและริมคลองหลอดพบมากที่สุดถึง 607 คน ซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพเก็บของเก่า รับจ้าง และขอทาน ด้านประธานการประชุมแก้ไขปัญหาผู้ค้าหาบเร่ แผงลอย คนเร่ร่อนไร้บ้านสนามหลวง แจ้งจำนวนคนเร่ร่อนบริเวณท้องสนามหลวงเมื่อวันที่ 19 เมษายน 2553 พบว่ามีจำนวนลดลงจาก 91 คน เหลือเพียง 58 คน จะเห็นได้ว่าตัวเลขของคนเร่ร่อนไร้บ้านมีจำนวนลดลงอย่างมากโดยเฉพาะในสายตาของภาครัฐเนื่องจากมีนโยบายปรับปรุงภูมิทัศน์สนามหลวง แต่ในเดือนธันวาคม 2553 สมาคมสร้างสรรค์กิจกรรมอิสระคนได้สำรวจพบคนไร้บ้านในกรุงเทพฯ 403 คน และสำรวจล่าสุดในปี 2554 พบคนไร้บ้าน 416 คน ซึ่งตัวเลขระหว่างการสำรวจของภาครัฐกับเอกชนแตกต่างกันถึง 7 เท่า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนไร้บ้าน

ไม่ได้หายไปไหนเพียงแค่เคลื่อนย้ายหลบเลี่ยงสายตาของเจ้าหน้าที่รัฐเท่านั้น และถึงแม้จำนวนคนไร้บ้านที่แต่ละหน่วยงานพบนั้นเป็นเศษเสี้ยวที่เทียบไม่ได้กับสัดส่วนประชากรของทั้งประเทศแต่การมีตัวตนอยู่ของคนไร้บ้านได้สะท้อนถึงปัญหาเชิงโครงสร้างบางอย่างของประเทศไทย

จากงานศึกษาวิจัยที่ผ่านมา พบว่าคนไร้บ้านถือเป็นปัญหาสังคมของประเทศต่างๆ โดยถูกมองว่าเป็นขอทาน ชีเม่า เป็นบุคคลไร้ศักยภาพ ต่อมาแม้งานศึกษาได้แย้งว่าคนไร้บ้านเป็นผลจากวิกฤตเศรษฐกิจ มีประชากรโลกกลุ่มหนึ่งได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ เกิดการอพยพแรงงานและการว่างงานสูงขึ้น ด้านงานศึกษาในประเทศไทยโดยมากเป็นไปในเชิงมานุษยวิทยาที่เสนอภาพของการเป็นขอทาน คนเก็บขยะ และการแก้ปัญหาคนเร่ร่อนโดยเฉพาะกลุ่มเด็กเร่ร่อน แม้ว่าในงานวิจัยที่ผ่านมาได้สะท้อนปัญหาที่คนเร่ร่อนไร้บ้านให้สังคมได้เข้าใจมากขึ้น แต่ยังไม่พบว่ามีความไม่มากพอที่จะเท่าทันต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับคนกลุ่มนี้ อีกทั้งในปัจจุบันคนไร้บ้านได้มีการสร้างเครือข่ายและปฏิสัมพันธ์กับองค์กรด้านการพัฒนาหลายแห่ง และประเด็นคนไร้บ้านในมิติสิทธิมนุษยชนยังไม่ถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง ผู้วิจัยจึงสนใจกระบวนการต่อสู้ของคนไร้บ้านโดยมองในมิติสิทธิมนุษยชน โดยตั้งคำถามกับประเด็นนี้ว่า แท้จริงแล้วในกระบวนการต่อสู้มีหลักการและแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนอยู่อย่างไร คนไร้บ้านมีมุมมอง ทัศนคติ ความเข้าใจในเรื่องสิทธิเกี่ยวกับการดำรงชีวิต สิทธิขั้นพื้นฐานหรือไม่ อย่างไร และนำไปสู่การต่อสู้เรียกร้องได้อย่างไร การต่อสู้ของคนไร้บ้านที่ผ่านมาเป็นอย่างไรและเชื่อมโยงกับหลักสิทธิมนุษยชนอย่างไร สิ่งสำคัญคือ สิทธิมนุษยชนสามารถทำให้พวกเขาไปถึงฝั่งฝันได้หรือไม่ อะไรที่จะช่วยให้กระบวนการต่อสู้ของคนไร้บ้านมีประสิทธิภาพอย่างแท้จริงและยั่งยืน

วิธีการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีเก็บข้อมูล 3 วิธี คือ การสังเกต การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ระดับลึก โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การสังเกต โดยการศึกษา สังเกตพฤติกรรมคนไร้บ้านในพื้นที่กรณีศึกษาในเรื่องวิถีชีวิต การทำมาหากิน และความสัมพันธ์ของคนไร้บ้านด้วยกันเองและประชาชนทั่วไปในพื้นที่ รวมไปถึงการสังเกตความสัมพันธ์ของคนไร้บ้านในศูนย์พักคนไร้บ้านของเครือข่ายคนไร้บ้าน

2. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม โดยติดตามไปศึกษาการทำงานของแกนนำเครือข่ายคนไร้บ้าน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชนที่ทำงานเกี่ยวข้องกับคนไร้บ้าน และร่วมทำกิจกรรมการลงเยี่ยมสมาชิกคนไร้บ้านที่นอนตามจุดต่างๆ รวมทั้งคลุกคลีกับคนไร้บ้านในพื้นที่ขณะที่เขากำลังทำกิจวัตรประจำวัน

3. การสัมภาษณ์ระดับลึกจะดำเนินการกับกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มคนไร้บ้านในเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร กลุ่มเจ้าหน้าที่ขององค์กรที่ทำงานกับคนไร้บ้านทั้งภาครัฐและเอกชน และกลุ่มประชาชนในเขตพระนคร ดังนี้

3.1 กลุ่มคนไร้บ้านในเขตพระนคร กรุงเทพมหานครที่ใช้ชีวิตในที่สาธารณะเป็นระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 3 เดือน โดยมีการคัดเลือกเป็นกรณีตัวอย่าง (case study) จำนวน 10 คน ทั้งนี้ผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์ไปจนกระทั่งได้ข้อมูลที่ครบถ้วนอ้อมตัวและลักษณะของข้อมูลมีความหลากหลายโดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในงานวิจัยครั้งนี้ไม่ถือเป็นตัวแทน

ประจำปี 2555

ของกลุ่มประชากรคนไร้บ้านทั้งหมดโดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อยคือ กลุ่มที่เข้ามาขอรับบริการจากองค์กร หรือเป็นสมาชิกเครือข่ายคนไร้บ้านหรือสามารถกลับสู่ภูมิลำเนาได้ และกลุ่มที่ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ

- 3.2 กลุ่มเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่ทำงานกับคนไร้บ้านทั้งภาครัฐและเอกชน 5 แห่ง เป็นภาคเอกชน 2 แห่ง คือ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย มูลนิธิอิสรชน และภาครัฐ 3 แห่งคือ บ้านมิตรไมตรี กรุงเทพฯ บ้านอุ่นใจ และฝ่ายพัฒนาสังคม สำนักงานเขตพระนคร หน่วยงานละอย่างน้อย 1 คน รวมทั้งสิ้น 5 คน หรือมากกว่านั้น หากมีเจ้าหน้าที่ยินดีจะให้ข้อมูลเพิ่มเติม ด้วยเหตุผลว่าหน่วยงานเหล่านี้ทำงานกับคนไร้บ้านทั้งการรับฟังปัญหา การให้คำปรึกษาการให้ความช่วยเหลือเฉพาะหน้า การให้ที่พักพิงชั่วคราว และการให้คำปรึกษาด้านกฎหมายและช่วยเหลือเกี่ยวกับการต่อสู้เรียกร้องสิทธิของคนไร้บ้าน
- 3.3 กลุ่มประชาชนในเขตพระนคร โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างจากผู้ที่มีกิจกรรมประจำวันอยู่ในเขตพระนคร อาทิ พนักงานร้านสะดวกซื้อ พนักงานโรงแรม ข้าราชการ เป็นต้น จำนวน 15-20 คน

ในการวิเคราะห์ผลการวิจัย ผู้วิจัยนำข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตคนไร้บ้านในที่สาธารณะ มาวิเคราะห์มูลเหตุของการออกมาอยู่ในที่สาธารณะของคนไร้บ้านในประเทศไทยเพื่อหาวิธีป้องกันและลดจำนวนผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ ในด้านเครือข่ายสมาชิกคนไร้บ้านผู้วิจัยวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดเรื่องประชาสังคม และการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเทียบเคียงการรวมกลุ่มเพื่อสร้างกิจกรรมเรียกร้องทางสังคมของภาคประชาชนในประเทศไทย และด้านการทำงานขององค์กรภาครัฐและเอกชน จะสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายในการทำงานและนโยบายการปฏิบัติงาน และช่วยเหลือคนไร้บ้านเพื่อเสนอเป็นทางเลือกที่นำไปสู่แนวทางนโยบายใหม่ให้การทำงานกับคนด้อยโอกาสในสังคมมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

คนไร้บ้านเป็นกลุ่มหนึ่งที่ถูกจัดว่าเป็นผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะโดยคนที่อยู่ในที่สาธารณะจะมีลักษณะและรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ซ้อนทับกันซึ่งสามารถจำแนกเป็นกลุ่มหลัก ๆ คือไร้บ้าน/ไม่มีบ้าน, เร่ร่อน, ครอบครัวยากจน, ติดสุรา/ยาเสพติด, ผู้มีปัญหาสุขภาพ/ผู้ป่วย, ผู้ให้บริการทางเพศ, ผู้พันโท และขอขโมยของ กล่าวคือ คนไม่มีบ้านอาจติดสุราด้วย หรือผู้ให้บริการทางเพศอาจเป็นคนเร่ร่อนด้วย เป็นต้น ในการสำรวจจึงไม่สามารถระบุจำนวนของกลุ่มคนแต่ละประเภทได้อย่างชัดเจน

ไม่ใช่เรื่องปกติทั่วไปที่คนหนึ่งคนที่กำลังดิ้นรนดิ้นรนกับดินกับทราย หรือออกมาใช้ชีวิตในที่สาธารณะ คนไร้บ้านหลายคนมีปัญหากับครอบครัว ไม่เป็นที่ยอมรับของชุมชน บางรายรู้สึกกลัวเวลาที่ตกงาน ถูกโกงค่าแรง บางรายคิดต่างผิดแปลกไปจากกรอบของครอบครัวหรือชุมชนจนรู้สึกว่ากลับบ้านไม่ได้ บางรายไม่มีบ้านให้กลับเพราะถูกยึดที่ดิน เหตุปัจจัยดังกล่าวจึงเป็นจุดเริ่มต้นของหลายคนที่ต้องมาเป็นคนไร้บ้าน บางรายเริ่มจากการนอนข้างถนนเพียงชั่วคราวเพื่อรองาน บางราย

ประจำปี 2555

โชคร้ายถูกขโมยกระเป๋าเงินไปพร้อมกับบัตรประชาชน หรือนอนข้างถนนหลายวันเข้าร่างกายสกปรกไปสมัครก็ถูกรังเกียจ ร่างกายสกปรก เสื้อผ้าอมแมมมีกลิ่นเหม็นจึงเป็นภาพที่คนทั่วไปพบเห็น ทำให้คนไร้บ้านมักถูกมองด้วยทัศนคติเชิงลบว่าคนที่ออกมาอยู่ในที่สาธารณะด้อยค่า ไม่มีประโยชน์ เป็นภาระของสังคมและขัดขวางความเป็นระเบียบของบ้านเมือง ในทางกลับกันคนไร้บ้านเองพอใจที่รักษาศักดิ์ศรีความเป็นคนของตัวเองเอาไว้ได้ด้วยการไม่เป็นภาระของใคร พวกเขาพยายามแสวงหาโอกาสในสังคมด้วยตัวเอง แรงกดดันจากครอบครัว สังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นแรงผลักดันให้พวกเขาออกเดินทางจากถิ่นฐานเดิมสู่ที่ที่เป็นความหวังนั้นคือเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยสัญลักษณ์แห่งความศิวิไลซ์ เมืองจึงเป็นแหล่งทำกินของผู้คนที่้อับจนหนทาง การดิ้นรนต่อสู้กับปัญหาหิวเร้าของคนไร้บ้านเป็นสิ่งแสดงให้เห็นแล้วว่าพวกเขากำลังรักษาศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยไม่ร้องขอความช่วยเหลือ หลายคนแสดงตัวว่าตนหาเลี้ยงชีพเองได้ พวกเขาไม่ใช่ขอทาน ไม่แบมือขอใคร พวกเขาถือว่าเขาสามารถรับผิดชอบตัวเองได้ เช่น หาข้าวปลาอาหารประทังชีวิต มีเครื่องใช้ปัจจัยสี่ ดังนั้นการยืนหยัดอยู่ในที่สาธารณะด้วยน้ำพักน้ำแรงที่ประกอบด้วยความอดทน และกล้าหาญต่อสายตาของสังคมแสดงให้เห็นว่าคนไร้บ้านกำลังสร้างความหมาย ตัวตน และพื้นที่ใหม่ของพวกเขาเพื่อให้สังคมรับรู้และบรอมมลทินที่สังคมได้สร้างต่อพวกเขาด้วยทัศนคติเชิงลบ

การยื่นมือเข้าช่วยเหลือคนไร้บ้านจึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อน เพราะนอกจากคำนึงถึงปัจจัยภายนอกอย่างบ้านพัก อาชีพ และสวัสดิการต่าง ๆ แล้ว ยังต้องตระหนักถึงหลักพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนคือการเห็นถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของพวกเขาด้วย จะเห็นได้ว่าทัศนคติเป็นประเด็นต้น ๆ ที่ต้องปรับเปลี่ยนเพื่อแก้ปมปัญหาในการปฏิบัติต่อคนด้วยกันเองในสังคมหลักสิทธิมนุษยชนถือเป็นหลักการสำคัญที่จะทำให้มีมุมมองในการเห็นคนเท่ากัน โดยต้องตระหนักถึงลักษณะเฉพาะของสิทธิมนุษยชนที่ระบุไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน คือเป็นสิทธิที่ติดตัวมากับมนุษย์ (Inherent) เป็นสากล (Universal) ไม่อาจถ่ายโอนให้แก่กันได้ (Inalienable) และไม่ถูกแยกออกจากกัน (Indivisible) คือ สิทธิของมนุษย์ทุกคนเหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติ เพศ หรือนับถือศาสนาใด ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่มาจากพื้นฐานทางสังคมหรือการเมืองอย่างไร มนุษย์ทุกคนเกิดมามีอิสระและเสรีภาพ มีความเท่าเทียมกันในศักดิ์ศรีและสิทธิไม่มีใครจะมาแย้งชิงเอาสิทธิมนุษยชนไปจากบุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ ถึงแม้ว่ากฎหมายของประเทศจะไม่ยอมรับรองสิทธิมนุษยชนหรือแม้ว่าจะละเมิดสิทธิมนุษยชนก็ตาม แต่มนุษย์ทุกคนย่อมมีสิทธิที่จะมีเสรีภาพ มีความมั่นคงและมีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่เหมาะสมกับความเป็นมนุษย์ จากการศึกษาพบว่าคนเร่ร่อนไร้บ้านทุกคนมีความคิดและมุมมองเรื่องศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ ปฏิบัติต่อคนอื่นอย่างมีตรสหาย ไม่ดูถูกเหยียดหยามและมีความเอื้ออาทรต่อกันโดยเฉพาะคนในพื้นที่กรณีศึกษาเขตพระนคร

เมื่อมีผู้คนออกมาใช้ชีวิตในที่สาธารณะเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน นักพัฒนาสังคมและนักศึกษาตระหนักว่าคนไร้บ้านเป็นกลุ่มคนที่ขาดโอกาสที่จะมีบ้านอยู่อย่างมั่นคงเหมือนคนอื่น ๆ รวมทั้งขาดโอกาสที่จะเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานและสวัสดิการต่าง ๆ เช่น บริการสาธารณะ การรักษาพยาบาล การศึกษา การมีงานทำ และความมั่นคงเรื่องที่อยู่อาศัย จึงได้ร่วมกันเก็บข้อมูลและพูดคุยกับคนไร้บ้านตามที่สาธารณะต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจใหม่แก่สังคมและหาแนวทางในการช่วยเหลือคนไร้บ้านในปี 2542

ประจำปี 2555

มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยได้ลงพื้นที่ในการสร้างความเข้าใจในการรวมกลุ่มแก้ปัญหา โดยใช้กิจกรรมเดินกาแฟ⁴ ลงเยี่ยมตามจุดต่างๆ ควบคู่กันไปนั้นศูนย์กิจกรรมอิสระชน (ปัจจุบันเป็นมูลนิธิอิสระชน) ดำเนินกิจกรรมพัฒนาทักษะชีวิตโดยให้ความรู้ในเรื่องของทักษะชีวิต ยาเสพติด และความรู้เรื่องเอ็ดส์ ตลอดจนโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์แก่คนด้อยโอกาสและผู้ยากไร้ในช่วงภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้คนไร้บ้านบางส่วนที่เข้าใจการทำงานและยอมรับความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชนจึงเกิดการรวมตัวเป็นรูปธรรมมากขึ้นคือเครือข่ายคนไร้บ้าน แต่เครือข่ายคนไร้บ้านยังมีจำนวนสมาชิกไม่มากจึงเป็นกลุ่มคนเล็กๆ ที่ไร้พลังจึงเข้าร่วมกับเครือข่ายสลัมสี่ภาค เนื่องจากสลัมสี่ภาคเป็นกลุ่มประชาชนที่ต่อสู้เพื่อปากท้อง และความเป็นอยู่มาอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง และยังเป็นกลุ่มที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกับคนไร้บ้านมากที่สุดเพราะเป็นคนจนในเมืองเหมือนกัน มีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยเช่นเดียวกัน แต่คนไร้บ้านประสบปัญหารุนแรงกว่าคือไม่มีแม่หลังคาถิ่นแดดถิ่นฝนไว้พักพิง ดังนั้นเครือข่ายสลัมสี่ภาคจึงให้ความช่วยเหลือกลุ่มคนไร้บ้านด้วยการพูดคุยกับชุมชนท้องถิ่นและร่วมมือกันแบ่งปันที่สาธารณะของชุมชนให้สร้างเป็นที่พักชั่วคราวของคนไร้บ้านและเรียกร้องเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัย โดยปรารถนาให้รัฐบาลระบุสิทธิที่อยู่อาศัยในรัฐธรรมนูญว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิในที่อยู่อาศัยที่มั่นคงเพียงพอ มีความปลอดภัย มีความสงบสุข และมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ รวมทั้งสิทธิที่จะได้รับการปกป้องและคุ้มครองจากการถูกบังคับขับไล่ หรือรื้อย้ายให้ออกจากที่อยู่อาศัยโดยพลการ รัฐต้องจัดหาที่ดินเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยแก่บุคคลผู้ไร้ที่อยู่อาศัยที่ยากไร้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม โดยคำนึงถึงคุณภาพชีวิตของบุคคลเหล่านั้นเป็นสำคัญ” ภายหลังเมื่อมีการปรับแก้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 จึงได้ระบุถึงสิทธิที่อยู่อาศัยไว้ในมาตรา 55 ว่า “บุคคลซึ่งไร้ที่อยู่อาศัยและไม่มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพย่อมมีสิทธิได้รับความช่วยเหลือที่เหมาะสมจากรัฐ”

นอกจากนี้องค์กรพัฒนาเอกชนได้มีส่วนในการเปิดตัวตนของพี่น้องคนไร้บ้านให้เป็นที่เข้าใจต่อสังคมมากขึ้นโดยการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ด้อยโอกาส คนไร้บ้าน และผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะสู่สาธารณชน และทางมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยได้ประสานให้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนดำเนินการจัดสรรงบประมาณสร้างศูนย์พักพิงแก่พี่น้องคนไร้บ้าน ปรากฏผลสำเร็จในปี 2551 ด้วยความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่ทำงานร่วมกับเครือข่ายคนไร้บ้านคือได้ศูนย์พักคนไร้บ้านที่ริมทางรถไฟบางกอกน้อยเป็นที่แรกโดยให้ชื่อ “ศูนย์สุวิทย์ วัดหนู” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการรวมกลุ่มคนไร้บ้านและขยายเครือข่ายเพื่อให้เป็นกลุ่มที่เข้มแข็งจึงเป็นการตั้งศักยภาพสร้างสำนึกของกลุ่มคนไร้บ้านเอง โดยเครือข่ายคนไร้บ้านมีกิจกรรมเดินกาแฟที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนที่ประสบปัญหาชีวิตคล้ายคลึงกัน เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และขยายเครือข่ายคนไร้บ้านที่ดำเนินการโดยคนไร้บ้านเอง การเดินกาแฟเป็นการลงพื้นที่พูดคุยกับคนที่ยังอยู่ในที่สาธารณะเพื่อถามข้อมูลเบื้องต้นและชักชวนให้เป็นสมาชิกเครือข่าย สร้างความเข้าใจในการทำงานรวมถึงสร้างแรงบันดาลใจให้เพื่อนคนไร้บ้านด้วยกันมีเป้าหมายชีวิตที่มั่นคงกว่าการนอนในที่สาธารณะ และยังส่งผลถึงการรับรู้ของสังคมด้วย นอกจากนี้

⁴ กิจกรรมเดินกาแฟ คือ วิธีการเข้าถึงเพื่อพูดคุยกับคนไร้บ้านตามที่ตั้งต่างๆ โดยการใส่กาแฟเป็นสื่อกลางเสมือนเป็นน้ำใจที่อยากจะไปช่วยเหลืออย่างจริงจังโดยใช้พี่น้องคนไร้บ้านที่เข้าเป็นสมาชิกศูนย์พักคนไร้บ้านและเครือข่ายคนไร้บ้านแล้วเป็นคนขยายเครือข่าย เพราะมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยคิดว่าคนในกันเองนั้นจะเข้าใจ เข้าถึง และไว้ใจกันมากที่สุด

ประจำปี 2555

เครือข่ายคนไร้บ้านมีกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพแก่สมาชิกด้วยการอบรมเรื่องสิทธิมนุษยชน สร้างความเข้าใจเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยสิทธิทางการศึกษา สิทธิในการรักษาพยาบาลมีการรวมตัวเรียกร้องสิทธิมนุษยชนให้รัฐช่วยส่งเสริมในการจัดหาพื้นที่เพื่อสร้างบ้านของพวกเขาเอง และภายในศูนย์พักคนไร้บ้านมีกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพให้คนไร้บ้านด้วยกันทั้งเรื่องการออมเงิน การตั้งสหกรณ์ศูนย์ฯ การตั้งเป้าหมายชีวิต การปรับพฤติกรรมการอยู่ร่วมกัน และการเอื้ออาทรกันแบบครอบครัว ดังนั้นการทำกิจกรรมภายในกลุ่มเป็นพัฒนาการของคนไร้บ้านที่กล้าแสดงตัวต่อสังคมเพื่อให้สังคมลดอคติต่อพวกเขาและเห็นว่าพวกเขาก็เป็นมนุษย์เช่นเดียวกับคนทั่วไป กลุ่มคนไร้บ้านเป็นเครือข่ายทางสังคมที่ใช้สร้างอำนาจและตัวตนของคนไร้บ้านให้สังคมได้รับรู้ และเป็นพื้นที่ทางสังคมที่พวกเขาสร้างขึ้นใหม่ให้มีที่ยืนในสังคม

แต่ในด้านหนึ่งคนไร้บ้านเองยังคงมีลักษณะเฉพาะแตกต่างไปจากเครือข่ายประชาชนอื่น ๆ ในประเทศไทย โดย อ.ปฐมฤกษ์ เกตุทัต ให้ข้อคิดเห็นต่อศักยภาพของคนไร้บ้านและความเป็นไปได้ในการแก้ปัญหาและช่วยเหลือคนไร้บ้านว่า “คนไร้บ้านมีข้อด้อยของตัวเอง คือไม่มีลักษณะเป็นชุมชน การรวมตัวจึงต้องอาศัยความเชื่อมั่นว่ากลุ่มจะสามารถนำไปถึงเป้าหมายร่วมกันคือการมีบ้าน โดยให้กลุ่มและเครือข่ายลงมือทำกันเองด้วยงบประมาณสนับสนุนจากกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และรัฐเป็นเพียงฝ่ายตรวจสอบให้เป็นไปตามข้อปฏิบัติทางราชการ ดังนั้นรูปธรรมของเรื่องนี้คือการสร้างศูนย์พักมาก ๆ เพื่อสร้างความเป็นชุมชนให้มากขึ้น จึงจะพัฒนาได้ง่ายขึ้น” ตามข้อเสนอนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจและต้องมีการศึกษาความเป็นไปได้ในการก่อตัวเป็นชุมชนของคนไร้บ้านต่อไป แม้ผู้วิจัยจะเห็นคล้อยตาม แต่ในข้อเท็จจริงที่พบระหว่างการศึกษาวิจัยเรื่องความเป็นอิสระและความเป็นปัจเจกของคนไร้บ้านอาจเป็นข้อจำกัดในประเด็นนี้

หน่วยงานของภาครัฐเองเริ่มเข้ามาบทบาทต่อคนเร่ร่อนไร้บ้านเมื่อปี 2550 โดยร่วมมือกับภาคเอกชนที่มีความคุ้นเคยกับกลุ่มเป้าหมายอยู่ก่อนเป็นที่เลี้ยงให้แก่เจ้าหน้าที่รัฐ มีการริเริ่มบ้านพักชั่วคราวสำหรับคนเร่ร่อนทั้งในความรับผิดชอบของกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์คือบ้านมิตรไมตรี และกรุงเทพมหานครคือบ้านอุ่นใจ ซึ่งในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้ระบุถึงสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนต้องได้รับการรับรองในหมวดที่ 3 (สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย) ส่วนที่ 9 (สิทธิในการได้รับบริการสาธารณสุขและสวัสดิการจากรัฐ) ได้แก่มาตรา 51 ระบุถึงการได้รับการรักษาพยาบาลที่ทั่วถึงและเป็นธรรม มาตรา 52 การอยู่รอดของเด็กและพัฒนาร่างกายและจิตใจ มาตรา 53 บุคคลอายุ 60 ปี ได้รับสิ่งอำนวยความสะดวก มาตรา 54 การให้ความช่วยเหลือผู้พิการและวิกลจริต และมาตรา 55 บุคคลซึ่งไร้ที่อยู่อาศัยและไม่มียาได้เพียงพอแก่การยังชีพย่อมมีสิทธิได้รับความช่วยเหลือที่เหมาะสมจากรัฐ รวมถึงมาตรา 80 (1) ระบุถึงพันธะหน้าที่ของรัฐที่จะต้องดำเนินการตามนโยบายด้านสังคม คือ คัดกรองและพัฒนาเด็กและเยาวชน สนับสนุนการอบรมเลี้ยงดูและให้การศึกษาปฐมวัย ส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงและชาย เสริมสร้างและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของสถาบันครอบครัวและชุมชน รวมทั้งต้องสงเคราะห์และจัดสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุ ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพ และผู้อยู่ในสภาวะยากลำบากให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและพึ่งพาตนเองได้จากมาตราในรัฐธรรมนูญดังกล่าวมีความครอบคลุมทุกกลุ่มในสังคมปรากฏจริง แต่ในทางปฏิบัติคน

ประจำปี 2555

ไร้บ้านกลับถูกปฏิเสธจากบางหน่วยงานและมีเงื่อนไขบางประการที่จำกัดสิทธิการเข้าถึงสวัสดิการต่าง ๆ ของรัฐทั้ง ๆ ที่กลุ่มคนไร้บ้านสะท้อนภาพทุกกลุ่มทางสังคมทั้งเด็ก ผู้สูงอายุ หญิงตั้งครรภ์ ฯลฯ ได้เป็นอย่างดี

ในด้านการปฏิบัติงานหน่วยงานจึงต้องคำนึงถึงสิทธิและการพัฒนาไปพร้อมกัน โดยมีพื้นฐานของ คัดค้านและความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ จากนั้นจึงเป็นการสร้างการเข้าถึงสิทธิพื้นฐานต่าง ๆ และจะต้องเกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคน โดยไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องการกุศล หรือการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่เป็นเรื่องของการเพิ่มความรู้เกี่ยวกับสิทธิพื้นฐานของตนและอ้างถึงสิทธิที่ตนเองพึงได้ นั่นคือหมายความว่า เป็นความแตกต่างระหว่างสิทธิและความต้องการ เพราะสิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนพึงได้โดยประกอบด้วยศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ แต่ความต้องการเป็นแรงบันดาลใจที่มาจากภายในมากกว่า โดยไม่มีความจำเป็นที่รัฐจะต้องให้ความสนใจเท่ากับสิทธิ กล่าวคือ สิทธิเกี่ยวข้องกับการเป็นอยู่ แต่ความต้องการเกี่ยวข้องกับการอยากได้อะไร โดยมีสิทธิของมนุษย์ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการเดินทางด้านการเมืองใด ๆ แต่ต้องเกี่ยวข้องกับการไม่เปลี่ยนแปลงในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และความภูมิใจในการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั่นคือสิ่งสำคัญมากกว่าที่ควรเกิดขึ้นทุกที่และทุกเวลา ซึ่งผลการศึกษาพบว่าคนที่รัฐมีนโยบายช่วยเหลือ และมีสถานที่รองรับเพื่อให้ผู้ที่ต้องการเริ่มต้นชีวิตตามแบบแผนสังคมเข้ามาขอรับบริการเป็นเรื่องที่ดี เป็นการทำงานที่ใช้ความเข้าใจและยอมรับฟังความต้องการของผู้รับบริการอย่างคนไร้บ้าน ถือเป็นสัญญาณที่ดีในการทำงานกับผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ ข้อเสนอที่พบคือคนที่พร้อมจะพัฒนาศักยภาพในทางที่สังคมยอมรับจะตัดสินใจเข้ามาขอรับบริการเอง ซึ่งเป็นผลมาจากการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับกลุ่มเป้าหมายทำให้กลุ่มเป้าหมายรู้จัก ค้นเคย และไว้วางใจเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้น เป็นการทำงานเชิงรุกมากกว่ารอให้บริการอยู่ที่เพียงอย่างเดียว นอกจากการปรับกลยุทธ์เชิงปฏิบัติการของภาครัฐแล้วร่างพระราชบัญญัติการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งเป็นกลไกหนึ่งที่น่าจะเป็นอย่างยิ่งที่ต้องถูกผลักดันให้เกิดขึ้นเพื่อขยายความรับผิดชอบและความช่วยเหลือต่อคนไร้ที่พึ่งสู่สังคมชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษากระบวนการต่อสู้ของคนไร้บ้านนี้สามารถสะท้อนถึงความหลากหลายของมนุษย์ทั้งในด้านครอบครัว ชุมชน สิ่งแวดล้อมและการดำเนินชีวิตได้พอสมควร นอกจากนี้แล้วในด้านโครงสร้างทางสังคมทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมในแต่ละตำแหน่งแห่งที่ของประเทศส่งผลถึงทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ทำให้เกิดการกีดกันและความไม่เข้าใจความแตกต่างในสังคม สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือสิทธิของความเปราะบางของคนไร้บ้านที่เสมอภาคกับพลเมืองคนอื่น ๆ โดยการมอบสิทธิขั้นพื้นฐานในฐานะสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการเมืองตามสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง โดยต้องมีการแก้ปัญหา ส่งเสริมและพัฒนาสิทธิด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมในขั้นต้น เนื่องจากพวกเขาขาดโอกาสด้านนี้ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ แต่การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพนั้นต้องมีการส่งเสริมสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองแก่คนไร้บ้านด้วยเพราะเป็นการให้พวกเขาเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชีวิตของเขาเอง

อย่างตรงตามความต้องการมากกว่าการช่วยเหลือจากรัฐที่ผ่านมา การรวมตัวต่อสู้เพื่อสิทธิของคนไร้บ้านในรูปแบบเครือข่ายคนไร้บ้านจึงเป็นรูปธรรมเบื้องต้นในการสร้างความเข้มแข็งของคนเล็กคนน้อยในสังคมที่มีรากฐานของพลังภาคประชาชน

การแก้ปัญหาต้องหาจุดสมดุลระหว่างปัจเจกบุคคลและส่วนรวมเพื่อรักษา และดูแลสิทธิของกันและกันอย่างสันติสุข ดังนั้นการสร้างค่านิยมใหม่แก่สมาชิกทุกคนในสังคมด้วยการให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และการมีศักยภาพที่เท่าเทียมกันของทุกคน และปรับเปลี่ยนค่านิยมเดิมที่ลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ เพื่อเพิ่มโอกาสและพื้นที่ทางสังคมแก่กลุ่มคนด้อยโอกาสทั้งหมดนี้เพื่อแก้ปัญหาทั้งเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมอย่างแท้จริง

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณพี่ๆ น้องๆ คุณลุง คุณป้า คุณตา คุณยาย คนไร้บ้านที่เป็นแหล่งข้อมูลหลัก ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ทั้งภาครัฐและเอกชนที่สนับสนุนให้งานวิจัยดำเนินด้วยดี ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยมหิดลในการสนับสนุนด้านเอกสารสำคัญ และขอบคุณอ.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ สำหรับคำแนะนำและการสนับสนุนที่ดีตลอดมา

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการโครงการสิทธิมนุษยชนศึกษาในคณะกรรมการคาทอลิกเพื่อความยุติธรรมและสันติ.

(2545). **เส้นทางสู่สิทธิมนุษยชนศึกษา**. กรุงเทพฯ.

ธเนศ อาภารณ์สุวรรณ. (2549). **กำเนิดและความเป็นมาของสิทธิมนุษยชน**. กรุงเทพฯ.

โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

บุญเลิศวิเศษปรีชา. (2546). **เปิดพรมแดนโลกของคนไร้บ้าน**. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประภัสสร เทพชาตรี (บก.). (2552). **สู่ประชาคมอาเซียน**. กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประเวศ วะสี. (2545). **ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์**. กรุงเทพฯ. สำนักงานสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

สมาคมสร้างสรรค์กิจกรรมอีสาน. (2554). **เอกสารสำรวจจำนวนผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ**. กรุงเทพฯ.

สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ. (2550). **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550**. กรุงเทพฯ.

อุดมศักดิ์ สินธิพงษ์. (2548). **สิทธิมนุษยชน**. กรุงเทพฯ. วิญญูชน.

Centre for Human Rights. (1993). **the Human Right to Adequate Housing Fact Sheet No. 21**. United Nations.

Cheria, Anita and Sriprapha Petcharamesree. (2004). **A human rights approach to development**. India. Books for Change.

ประจำปี 2555

Garr, Robin. (1995). **Reinvesting in America: the grassroots movement that are feeding the hungry, housing the homeless, and putting Americans back to work.** United States. Addison-Wesley Publishing.

Stephen P. Marks. (2005). **the Human Right Framework for Development : Seven Approaches.** India: New Delhi.

สมพร หารพรม (ผู้ให้สัมภาษณ์), เหมพรพรช บุญย้อยหยัด (ผู้สัมภาษณ์), มุลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย
เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552

ปฐมฤกษ์ เกตุทัต (ผู้ให้สัมภาษณ์), เหมพรพรช บุญย้อยหยัด (ผู้สัมภาษณ์), ชุมชนป้อมมหากาฬ
เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ.2553